

**AFİ'İN ER-RİSALE'LE HUMEYDİ'İN EL-MÜSNED'İNDEKİ
RİVAYETLERİN ORTAK KAYNAKLARI BAKIMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

Fuat KARABULUT*

ÖZET

Hadislerin muhafazası ve nesilden nesile sağlıklı bir şekilde aktarılması, ilk dönemlerden itibaren büyük önem kazanmıştır. Sahabe ve onlardan sonraki nesiller, bu temel görevi yerine getirirken, ezberin yanında yazıyı da kullanmışlar ve ilk yazılı örnekleri vermişlerdir. Sonraki dönemlerde hadis edebiyatı oluşturulurken, bu yazılı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Âfi'î ve Humeydî'nin de eserlerini oluştururken, hocaları Sufyân b. Uyeyne'nin günümüze ulaşmış eserlerinden faydalandıkları görülmektedir. Bu durum Âfi'î ve Humeydî'nin ortak rivayetleri karıştırdığında daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Âfi'î, Humeydî, er-Risale, el-Müsned

EVALUATION OF THE NARRATIVES PRESENT IN SHAFI'TS AR-RISALA AND HUMAYDI'S AL-MUSNAD WITHIN THE CONTEXT OF THEIR COMMON RESOURCES

ABSTRACT

Since the earliest times, it has been very important to store and transfer hadith to the new generations correctly. While performing this important task, besides memorizing, the companions and following generations also used writing and produced their first samples. In the following period, these sources were used in composing the hadith literature. It is also observed that, while constituting their works Shafi and Humeydi benefited from Sufyân b. Uyeyne, the works of whom haven't reached to the present day. When we compare the common accounts of Shafi and Humeydi, this situation can be seen more clearly.

Key Words: Hadith, Shafiî, Humeydî, er-Risale, al-Musnad

Giri

Peygamber (sav) Allah'ın kendisine vahyetti i mesajları tebli ve ihtiyaç duyulan hususları tebyin etmekle görevlendirilmi tir.¹ Ancak Peygamber'in (sav) Kur'an'ı açıklaması herhangi bir tefsir aliminin açıklanması gibi de erlendirilmemeli, aksine bu açıklamaların da ilahî kont-

* Yrd. Doç. Dr., A rıbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlkö retim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi E itimi Bölümü Ö retim Üyesi.

¹ Maide, 5/67; İbrahim, 14/4; Nahl, 16/44,64

role tabi oldu u göz önünde bulundurulmalıdır.² Bizzat Kur'an'ın kendisinin verdi i bu de er, sahabeden ba layarak bütün Müslüman nesillerin de hadis/sünnete gerekli de eri ve önemi vermelerini sa lamı tır. Binaenaleyh hadis/sünnet malzemesinin muhafazası ve nesilden nesile sa lıklı bir eklede aktarılması büyük önem kazanmı tır. Bu konuda sahabe nesli hadislerin sözlü ve kısmen de yazılı olarak kendilerinden sonraki nesillere aktarılmasında ola anüstü bir gayret sarf etmi tir. Ba ta sahabe olmak üzere tabiûn, etbâu't-tabiîn ve onlardan sonraki nesiller, hadislerin tespiti ve derlenmesinde büyük çaba göstermi ler ve kendilerinden sonraki nesillere rehberlik edecek önemli çalı malar yapmı lardır. Hicri ilk dört asır boyunca devam eden bu çabalar neticesinde olu turulan hadis mirasına ait bilgilerin ve belgelerin aktarılmasında u safhalar-dan geçilmi tir;

Hadislerin ezberlenmesi, dönemin güvenilirlik açısından sözlü kültürü yazılı kültüre göre önceleyen anlayı ı ve Kur'an'ın kendine has özellikleriyle Müslümanlar tarafından iyice benimsenmesi, sindirilmesi ve Kur'an'a herhangi bir eyin karı tırılmaması için hadislerin yazılmasının ba langıçta yasaklanması, sahabe neslinin hadisleri daha çok ezberlemesi gibi bir sonucu ortaya çıkarmı tır.³

Yazıyla tespiti, sahabe ve erken tabiîn döneminde hadislerin sahifelere veya hadis cüzleri ekinde yazılmasını ifade eden dönemdir.⁴

² Kıyamet, 75/16-19.

³ el-Ba dâdî, Hâtib, *Takyîdu'l-İlim*, thk. Yusuf el-'A , Dime k, 1949, s. 93-94; ÇAKAN, smail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜ FV Yayınları, stanbul, 1989, s.4-6.

⁴ SEZG N, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyat, Ankara, 2000, s.25, 50-58; ÇAKAN, *Hadis Edebiyatı*, s. 13-15.

Tedvini, da mık olarak kaydedilmi olan hadis malzemelerinin hicri birinci asrın sonlarında ve ikinci asrın ba mında bir araya toplanmasını ifade eden dönemdir.⁵

Tasnifi, tedvin edilmi olan hadis malzemesinin belli bir sisteme göre, bablarına veya sahabe ravisine göre, sınıflandırılmasını ifade eden dönemdir. Tasnifu'l-Hadis dönemi hicri ikinci asrın ilk çeyre inden sonra ba lar ve hicri dördüncü asrın ilk çeyre ine kadar devam eder.⁶

Dolayısıyla birinci asırda sayıları daha az olmakla beraber, ikinci asırda varlı mına bariz bir ekilde ahit oldu umuz kitapların çoklu u ile zengin bir literatür meydana getirilmi tir. Hemen her muhaddisin, kaynaklardaki terceme-i hali esnasında bir veya birkaç kitap zikrine veya o muhaddisin kitapla olan alakasına dair bir çok rivayete rastlamak mümkündür. İkinci asrın ortalarında, muayyen bir mevzuda veya bir araya getirilen birkaç mevzuda ortaya konmu musannef eserler müstesna tutulacak olursa, bu asırdaki hadis kitaplarının, her muhaddise kendi eyhinden intikal eden hadislerden ibaret oldu u anlaşıyor. Bir muhaddisin kendinden evvel muteber otoritelerin hadislerini ihtiva eden bir veya birkaç eyhin kitabından kendi ölçü ve imkânlarına göre, tahammülü'l-ilmin muhtelif yollarından biriyle hadisleri almasıyla yeni bir hadis kitabı vücut buluyordu.⁷ Sufyân b. Uyeyne'nin (v. 198/814), küçük bir

⁵ SEZG N, *Buhâri'nin Kaynakları*, s. 25, 58-62; KOÇY T, Talat, *Hadis Tarihi*, AÜ F Yayınları, Ankara, 1988, s. 199-205; ÇAKAN, *Hadis Edebiyatı*, s. 15-18.

⁶ SEZG N, *Buhâri'nin Kaynakları*, s. 25, 79-86; KOÇY T, *Hadis Tarihi*, s. 205-207; ÇAKAN, *Hadis Edebiyatı*, s. 18-20.

⁷ SEZG N, *Buhâri'nin Kaynakları*, s. 76.

hacme sahip olmakla beraber günümüze kadar korunabilen Cüz'ü bu tarzın örneklerinden birisini tekil etmektedir.⁸

âfi'î ve Humeydî'nin en önemli hocalarının başında gelen Sufyân b. Uyeyne, Humeydî'nin eserindeki rivayetlerinin neredeyse tamamını, âfi'î'nin ise imam Mâlik'ten sonra en çok hadis aldığı hocasıdır. Dolayısıyla iki müellifin hadisleriyle ilgili değerlendirme yapılırken, ortak kaynakları olması sebebiyle Sufyân b. Uyeyne ve rivayetleri büyük önem arz etmektedir.

Ebû Muhammed künyesi ile maruf olan Sufyân b. Uyeyne b. Ebî mrân Meymûn Mevlâ Muhammed b. Muzâhim el-Hilâlî el-Kûfî el-Mekkî,⁹ hicri 107/m.725 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiş¹⁰, h. 198/m. 814 yılında Mekke'de vefat etmiş ve "el-Hacûn" a defnedilmiştir.¹¹

⁸ SEZGİN, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 76 (131. dipnot).

⁹ bn Sa'd, Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, trsz., V/497; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Smail, *et-Tarihü'l-KEbîr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Diyarbakır/Türkiye, Trsz., IV/94; bn Ebî Hatim, *Takdimetu'l-Cerh li Kitâbi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Matbaatu Meclisi Dâiretu'l-Maarifi'l-Osmaniye, Haydarâbâd, 1271/1952, s. 32; bn Hibban, Ebû Hatim Muhammed b. Hibban el-Bustî, *Me'âhiru Ulemâi'l-Emsâr ve 'Alâmî Fukahâi'l-Akdâr*, Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrut, 1408/1987, s. 235; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Sbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, 1387/1967, VII/270; el-Ba'dâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *Tarihü Ba'dâd*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1986, IX/174; ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Hyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1382/1963, II/170; ez-Zehabî, Emsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru'l-Âlâmî'n-Nubelâ*, Müessesetu'l-Risale, Beyrut, 1406/1986, VIII/454; ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru'l-Hyâi'l-Turâsi'l-Arabî, Trsz., I/262; ez-Zehabî, *el-Ber fi Haberî men Âber*, Thk. Ebû Hacir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zelül, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Trsz., I/254; bn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Matbaatu Meclisi Dâiretu'l-Maarifi'n-Nizâmîyye, Haydarâbâd, 1325, IV/117; *Dâiretu'l-Maarif Bezrgâni slâmî*, Tahran, 1370 IV/251; bn Nedîm, *el-Fihrist*, Mektebtu Hayyât, Beyrut, Trsz., s. 226; ez-Ziriklî, Hayrettin, *el-'Alâm Kâmusu'l-Terâcim*, 3.Baskı, Trsz., III/159; Muhsin el-Emin, *Ayânu'l-İâ'*, Thk. Hasan el-Emin, Daru't-Taaruf li'l-Matbûât, Beyrut, 1406/1986, VII/267; Adil Nüveyhinî, *Mu'cemu'l-Mufessirîn*, Beyrut, 1983, I/212; el-Hâirî, Muhammed Hüseyin el-A'lemî, *Dâiretu'l-Maarifi' - İâ' el-'Âmme*, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuat, Beyrut, Trsz., X/413; Muhammed Ra'fet Saîd, *Ma'mer b. Râ'îd es-San'ânî Mesâdiruhü ve Menhecuhü ve Eseruhü fi Ri-*

“Ben hiçbir eyi yazıya geçirmeden önce ezberlemeksizin yazmadım”¹² diyen Sufyân b. Uyeyne, hadisleri ilk tasnif edip bablara ayıran alimler arasında sayılmaktadır.¹³

Hadis literatürüyle ilgili kaynaklar incelendi inde bn Uyeyne’ye ait “el-Câmi”¹⁴, “Tefsîr”¹⁵ ve “Hadîsu Sufyân b. Uyeyne (Cüz’ü Sufyân bin Uyeyne)”¹⁶ adlarıyla mehur, üç eser bulundu u görülmektedir.¹⁷ Ayrıca “Cevabâtu’l-Kur’an” ve “el-Avalî” adlı iki eserinin daha bulundu u belirtilmektedir.¹⁸

vâyeti’l-Hadîs, Alemlü’l-Kutub li’n-Ne ri ve’t-Tevzî’, Riyad, 1403/1983, s. 80; *Tefsîru ve Tefsîru iâ*, Dâiretu’l-Maarif, Tahran, 1373, SAM Ktp. 41383/2, IV/282; SEZG N, *Tarîhu’t-Turâsi’l-Arabî*, Arp. Çev. Mahmud Fehmi Hicazî-Fehmi Ebû’l-Fadl, el-Heyetu’l-Misriyyetu’l-Âmme li’l-Kitab, Mısır, 1977, I/139.

¹⁰ bn Sa’d, *A.g.e.* V/497; Buhârî, *Tarîhu’l-Kebîr*, IV/94; bn Ebî Hâtim, *Takdîmetu’l-Cerh*, s. 32; ; bn Hibbân *A.g.e.* s. 235; Ebû Nuaym, *A.g.e.* VII/270; el-Ba dâdî, *Tarîhu Ba dâd*, IX/174; ez-Zehebî, *Mizânü’l-’tidâl*, II/170; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/454; ez-Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I/262; ez-Zehebî, *el-ber*, I/254; bn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV/117 *Dâiretu’l-Maarif* IV/251; Muhsin el-Emin, *A.g.e.* VII/267; ez-Ziriklî, *A.g.e.* III/159; Âdil Nüveyhinî, *A.g.e.* I/212; *Dâiretu’l-Maarifi’ - iâ el-’Âmme*, X/413; Muhammed Ra’fet Saîd, *A.g.e.* s. 80; *Tefsîru ve Tefsîru iâ*, Dâiretu’l-Maarif, IV/282; SEZG N, *Tarîhu’t-Turâs*, I/139; bn Nedim, s.226.

¹¹ bn Sa’d, *A.g.e.* V/497-498; el-Ba dâdî, *Tarîhu Ba dâd*, IX/184; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, VIII/465; bn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV/120.

¹² el-Ba dâdî, *A.g.e.* IX/179.

¹³ er-Râmehurmûzî, el-Hasan b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisu’l-Fasıl Beyne’l-Râvi ve’l-Vâi*, Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1404/1984, s. 611-612; Ayrıca bkz. SEZG N, *Buhârî’nin Kaynakları*, s. 82-83.

¹⁴ el-Kettânî, es-Seyyidu’ - erîf Muhammed b. Ca’fer, *Hadîs Literatürü (er-Risaletü’l-Mustadrafe)*, dipnotlar ve ilaveleriyle Trc. Yusuf ÖZBEK, z Yayıncılık, stanbul, 1994, s. 37.

¹⁵ Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantînî, *Ke fu’z-Zunûn an Esmâi’l-Kütüb ve Funûn*, Dâru’l-Kütübî’l- İmiyye, Beyrut, 1992, I/439; el-Kettânî, *A.g.e.* s. 114 (13. Dipnot).

¹⁶ Kâtip Çelebî, *A.g.e.* I/587.

¹⁷ el-Kettânî, *A.g.e.* s. 155 (224. Dipnot).

¹⁸ Dâiretu’l-Maarif Te eyyu’, *Tefsîru ve Tefsîru iâ*, Tahran, 1373 (SAM Ktp. 4138/2), IV/282-283; SANDIKÇI, Kemal, *İk Üç Asırda slâm Co rafyasında Hadîs*, D B Yayınları, Ankara, 1991, s. 73.

Tefsiri, Ahmed Salih Muhayirî tahkikiyle “Tefsiru Sufyân b. Uyeyne” adıyla yayınlanırken, Cüz'ü ise, Ebû Abdurrahman Mus'ad b. Abdilhamid es-Sa'denî tahkikiyle “Cüz'ü Sufyân b. Uyeyne” adıyla yayınlanmıştır.

Sufyân b. Uyeyne'nin talebelerinin/kendisinden hadis dinleyenlerin sayısını tam olarak tespit etmek çok zordur. Zira hacca gelen ilim talebeleri hac günleri boyunca Sufyân'ın etrafında izdiham oluyordular.¹⁹ Döneminin önemli otoritelerinden biri olan İbn Uyeyne'den hadis alanlar arasında hocalarının da bulunması²⁰ onun hadis ilmindeki değerini ve otoritesini ortaya koymasından çok önemli bir göstergedir.

Sufyân b. Uyeyne, âfi'î ve Humeydî'nin rivayetlerinin en önemli ortak kaynağı durumundadır. Zira âfi'î ve Humeydî'nin eserleri incelendiğinde, bu iki talebesinin hocalarının hadis birikimini sonraki nesillere ulaştırmanın en önemli iki kaynağı olarak karşımıza çıktıkları görülmektedir. âfi'î ve Humeydî'nin eserlerinde bulunan Sufyân b. Uyeyne tarihli hadislerin çokluğu, bu rivayetlerin büyük bir çoğunluğunun Sufyân b. Uyeyne'nin günümüze kadar müstakil olarak ulaşmış olan ve türünün ilk örneklerinden biri olarak kabul edilen el-Cami'inden alınmış olduğunu göstermektedir.²¹

Bu çalışmada, daha ziyade varlığı kaynaklarda belirtilmekle beraber günümüze ulaşmayan “el-Câmi” adlı eserinin kendisinden sonraki yazılı hadis literatürüne etkileri, özellikle en önemli talebeleri olan İmam

¹⁹ ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/263.

²⁰ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, VII/307; el-Ba'dâdî, *Tarîhu Ba'dâd*, IX/174; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VIII/456; ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I/262; İbn Hacer, *A.g.e.*, IV/118.

²¹ ez-Ziriklî, *el-Âlâm*, III/159; KOÇYER, *Hadis Tarihi*, s. 212; Ayrıca bkz. KIRBAĞOĞLU, M. Hayri, *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda âfi'î'nin Rolü*, Kitabiyât, Ankara, 2003, s. 208-211.

âfi'î ve Buhârî'nin hocası Humeydî'nin eserlerinde ve bu talebelerin etki alanlarında izleri aranmaya gayret edilecektir.

Bu çalı manın, o günkü ilmi zihniyetin tabii bir neticesi olarak hafızalarda bulunan bilginin daha fazla önemsenmesine rağmen,²² erken dönem hadis kitaplarının da, yazılı kaynaklardan derlendiğini göstermesi açısından anlamlı olacaktır.

a) âfi'î ve er-Risale'deki Sufyân b. Uyeyne Rivayetleri

Ebû Abdillah Muhammed b. Drîs e - âfi'î, mâm Azam Ebû Hanîfe'nin vefat ettiği h. 150 yılında, genel olarak kabul gören görüşe göre Gazze'de doğmuştur. Soyu Hz. Peygamberle (sav) Abdulmenâf'ta birleşmektedir. H. 204 senesinde vefat etmiştir.²³

Sufyân b. Uyeyne'nin talebelerinin en önde gelenlerinden biri olan Muhammed b. Drîs e - âfi'î'nin eserlerinde hocasının Uyeyne'nin etkileri çok net olarak görülebilmektedir. âfi'î'nin "er-Risale"sinde bulunan 125 isnadlı rivayetin 48 tanesinin –ki bu rivayetlerin bir kısmı eserdir– Sufyân b. Uyeyne tarikiyle gelmesi bunun en büyük kanıtlarından biridir.²⁴

²² Aydın, Abdullah, Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği, Tartımlı İlmî Toplantılar Dizisi: "Sünnetin Dindeki Yeri", Ensar Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 337-350.

²³ Ebû Nuaym, a.g.e, IX/67; ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nubelâ*, XI/5-10; Ebû Zehra, Muhammed,

mâm âfi'î, Trc. Osman Keskiözü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.18-19.

²⁴ Bkz. âfi'î, Muhammed b. Drîs, *er-Risâle*, Thk. Ahmed Muhammed Âkîr, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, Trsz., s. 13-14 (33), 16 (37), 50 (171), 51 (172), 89 (295), 90 (296), 127 (373), 140 (402), 160 (446), 168 (472), 170 (474), 196 (533), 208 (561), 225 (622), 236 (659), 237 (661), 278 (763), 282 (774), 283 (775), 292 (811), 297 (823), 298 (824), 298 (825), 302 (840), 314 (864), 325 (889), 329 (901-902), 333 (909), 337 (916), 397 (1094), 401 (1102), 403 (1106), 404 (1107), 410 (1126), 413 (1132), 422 (1160), 426 (1172), 426-427 (1174), 430 (1183), 442 (1218), 445 (1225), 467 (1290), 473 (1314), 473-474 (1315), 485 (1373), 538 (1572), 574-575 (1711). Parantez içindeki numaralar, âfi'î'nin eserlerinde geçen rivayetlerin Sufyân b. Uyeyne'ye mensup olduğunu göstermektedir.

Hocaları Mâlik b. Enes ve Sufyân b. Uyeyne²⁵ hakkında; “ âyet Mâlik ve bn Uyeyne olmasaydı, Hicâz'ın ilmi yok olur giderdi”²⁶ demek suretiyle kendileriyle ilgili takdirlerini dile getirmi tir.

âfi'î'nin “er-Risale”si incelendi inde, senedli rivayetlerde, 53 rivayetle Mâlik b. Enes'in birinci sırayı, yukarıda zikretti imiz gibi ikinci sırayı da Sufyân b. Uyeyne'nin aldı ı görülmektedir. mam Mâlik'in Muvatta'ı elimizde bulundu undan, Ahmed Muhammed akir'in de takdire ayan çalı masının yardımıyla, er-Risale'de *ahberanâ* eda sigasıyla Mâlik'ten rivayet edilmi olan bütün rivayetlerin aslında Muvatta'dan alınmı oldu u kolaylıkla görülebilmektedir.²⁷ Dolayısıyla âfi'î'nin eserini yazarken sözlü rivayetlerden yararlandı nı söylemektense yazılı kaynaklardan faydalandı nı da dü ünme daha do ru olacaktır.

Sufyân b. Uyeyne'nin “el-Cami”i elimizde mevcut olmadı ndan, âfi'î'nin er-Risale'sini Sufyân'ın el-Cami'i ile kar ıla tırabilme imkanı- mız yoktur. Ancak a a ıda belirtilece i üzere neredeyse rivayetlerinin tamamına yakını Sufyân'dan nakledilmi olan Humeydî'nin el-Müsned'i ile er-Risale arasında yaptı mız kar ıla tırmada, er-Risale'deki isnadlı rivayetlerin 27 tanesinin –ki bunlar merfu olarak nakledilen rivayetlerdir- bazı rivayetlerdeki ufak tefek farklar bir tarafa bırakılacak olursa hemen

tez dı ndaki rakamlar âfi'î'nin er-Risâle'sindeki sayfa numaralarını, parantez içindeki rakamlar ise er-Risale'deki madde numaralarını göstermektedirler.

²⁵ Ebû Nuaym, a.g.e, IX/70; bn Ebî Hati, *el-Cerh ve 'l-Tâ'dil*, Dâru'l-Kutubi'l- lmiyye, Beyrut, 2002, VII/271.

²⁶ Ebû Nuaym, a.g.e, IX/70.

²⁷ KIRBA O LU, *A.g.e.*, s. 208-209.

hemen aynı sened ve metinlerle Humeydî'nin el-Müsned'inde de mevcut oldu u görülmektedir.²⁸

b) Humeydî ve el-Müsned'indeki Sufyân b. Uyeyne Rivayetleri

Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Sufyân b. Uyeyne'nin en önemli öğrencilerindendir.²⁹ H. 219 yılında vefat etmiştir. Buhârî'nin önemli hocalarındandır.³⁰

Humeydî'nin "el-Müsned"i incelendiğinde ise, "el-Müsned"de bulunan 1309 hadis³¹ 1240 tanesinin dışında Sufyân b. Uyeyne tarihiyle nakledildikleri görülmektedir.³² Bu hadislerden 25 tanesi aynı sened ve metinle Sufyân'ın "Cüz'"de de yer almaktadır.³³ Bu da Humeydî'nin

²⁸ 171(794), 172 (837), 295, 622, 1106 (551), 446 (226), 472 (541), 474 (613), 533 (1079), 763 (545), 774 (409), 775 (174), 811 (378), 823 (781), 824 (874), 840 (608), 864 (1026, 1027), 889 (561), 909 (399), 916 (510), 1094 (1165), 1102, 1314 (88), 1126 (811), 1132 (577), 1225 (405) ve 1315 (32). Parantez dışındaki rakamlar Şâfiî'nin er-Risâle'sindeki madde numaralarını, parantez içindeki rakamlar ise Humeydî'nin el-Müsned'indeki hadis numaralarını göstermektedirler.

²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil* V/66-67.

³⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Evgin A. Kadir, *Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsnedi*, İlahiyât, Ankara, 2004.

³¹ el-Müsned incelendiğinde, hadis sayısı müteselsil sırayla 1300 olarak gösterilmekle beraber, bazı hadislerin aynı sıra numarasıyla tekrarlanıp tekrarlanmadığı görülecektir. Bu tekrarlar da göz önüne alındığında hadis sayısının aslında 1309 olduğu görülecektir.

³² el-Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, Thk. Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988.

³³ Sufyân b. Uyeyne'nin Cüz'ünde olup, aynı sened ve metinle Humeydî'nin "el-Müsned"inde de bulunan hadisler şunlardır: **4** (1232), **5** (635), **6** (1189), **9** ((142), **11** (936), **12** (1190), **14** (66), **16** (575), **17** (576), **18** (706), **20** (18), **22** (347), **23** (24, 1085), **27** (1215, 1216), **29** (1067), **30** (1144), **31** (358), **33** (852), **34** (1216), **39** (854), **43** (852), **45** (794, 795), **47** (881) ve **48** (723). Parantez dışındaki rakamlar Sufyân'ın Cüz'ündeki hadislerin numaralarını, parantez içindeki rakamlar ise el-Humeydî'nin el-Müsned'indeki hadislerin numaralarını göstermektedirler.

eserini olu tururken, Sufyân b. Uyeyne'nin eserlerinden çok yo un bir ekilde faydalandı mı göstermekte, hatta Sufyân'ın "el-Cami"inin Humeydî'nin "el-Müsned"inin içinde yer aldı ı gibi bir sonucu dü ündürtmektedir.

Sufyân b. Uyeyne'nin el-Cami'nin aynıyla Humeydî'nin eserinin muhtevasında yer aldı mı akla getiren di er bir delil de, el-Müsned'in Habiburrahman el-A'zamî tahkikiyle ne redilen baskısının sonunda, muhakkik el-A'zamî, el-Müsned'in "Sahihayn ve Sünenlerin tertibine göre" kitap fihristini vermektedir. Bu fihrist incelendi inde, el-Müsned'in, bir esere cami denilebilmesi için kendisinde bulunması gereken bölümlerin tamamını muhtevi oldu u görülmektedir.³⁴ Her birine "kitab" denilen bu sekiz bölüm öyle sıralanmaktadır: mân, Ahkâm veya Sünen, Rıkâk veya Zühd, Et'ime ve E ribe veya Âdâb, Tefsîr, Târih - Siyer - Cihâd, Menâkıb, Fiten ve Melâhim.³⁵

Dolayısıyla hem el-Müsned'deki hadislerin neredeyse tamamına yakınının Sufyân b. Uyeyne tarikiyle nakledilmi olması, hem de cami'lerin ihtiva etti i sekiz ana bölümün tamamına ait hadislerin el-Müsned'de bulunması sebebiyle, Sufyân b. Uyeyne'nin "el-Cami'/ Kitabul-Cami'" adlı eserinin, Humeydî'nin el-Müsned'inin muhtevasında, belki bütünüyle yer aldı ı söylenebilir.

Dolayısıyla hem âfi'nin hem de Humeydî'nin eserlerini telif ederken, kendilerinden önceki yazılı ve sözlü birikimden fazlasıyla yararlandıkları söylenebilmekle beraber, daha net sonuçlar elde edebilmek için eserlerinde bulunan ortak rivayetler arasında bir mukayese ve de erlen-

³⁴ Bkz. el-Humeydî, *el-Müsned*, II, Ek-2.

³⁵ ÇAKAN, *Hadis Edebiyatı*, s.50-51; KOÇY T, *Hadis Tarihi*, s. 211-212.

dirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu amaçla er-Risale ile el-Müsned'de bulunan ortak rivayetler tespit edildikten sonra, er-Risale'deki hadislerin senedleri ve metin tercümesi, akabinde ise el-Müsned'deki rivayetle arasında sened veya metin açısından farklılık varsa buna işaret edilecektir. Kaynak gösterilirken, er-Risale'deki hadislerin paragraf, el-Müsned'deki hadislerin ise cilt ve sayfa numarası verilecektir.

c) âfi'î ve Humeydî'nin bn Uyeyne'den naklettikleri ortak rivayetleri

1- âfi'î'nin, Sufyân – Ziyâd b. 'Ilâka – Cerîr b. Abdillâh senediyle naklettiği; *"Rasûlullah'a (sav) her müslümana nasihat etmek üzere beyat ettim"* hadisini,³⁶ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla rivayet etmektedir. Ancak Sufyân, bn Mis'âr'ın (Ziyâd), Cerîr'den naklen; *"...Ben sizin için bir nasihatçıyım"* ifadesini eklediğini belirtmektedir.³⁷

2- âfi'î'nin, bn Uyeyne – Suheyl b. Ebî Sâlih – Atâ b. Yezîd – Temîm ed-Dârî – Nebî (sav) senediyle naklettiği *"Din nasihattır; din nasihattır; din nasihattır. Din, Allah, kitabı, peygamberi, Müslümanların önderleri ve bütün Müslümanlar için nasihattır"* hadisini,³⁸ Humeydî, aynı senedle ancak üç kere *"din nasihattır"* dedikten sonra *"...kimin için ya Rasulallah!"* ziyadesiyle vermektedir.³⁹ Ancak er-Risâle'nin bazı nüshalarında da; *"...kimin için ya Rasulallah!"* ifadesinin bulunduğunu bildirilmektedir.⁴⁰

³⁶ âfi'î, *er-Risale*, 171.

³⁷ Humeydî, *el-Müsned*, II, 348.

³⁸ âfi'î, *er-Risale*, 172.

³⁹ Humeydî, *el-Müsned*, II, 369.

⁴⁰ Bkz. âfi'î, *er-Risale*, 172, muhakkike ait 4 nolu dipnot.

3- âfi'nin, Sufyân – Ömer b. Ubeydillah'ın azatlısı Sâlim b. Ebî'n-Nadr – Ubeydullah b. Ebî Râfi' – Babası (Ebû Râfi') – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; *"Koltu una kurulmu olarak oturan ve kendisine benim emretti im veya yasakladı im emirlerimden biri gelince; "bilmiyoruz, biz Allah'ın Kitabında neyi buluyorsak ona uyarız" diyen birinizle kar ıla mayayım."* hadisini,⁴¹ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir. Ayrıca Sufyân'ın Muhammed b. Munkedir'den mursel olarak da aktardı nı bildirmektedir.⁴² Hadisin bu mursel tarikle rivayeti, âfi tarafından da hadisin metni verilmeksizin " " ifadesiyle verilmektedir.⁴³

4- âfi'nin, Sufyân – bn ihâb – Urve (b. Zübeyr) – Ai e – Peygamber (sav) senediyle nakletti i; *"Rifâ'a'nın (el-Karzi) karısı Peygamber'e (sav) geldi ve; "Rifâ'a beni bo adı ve bo anmamı kesinle tirdi. Abdurrahman b. Zubeyr benimle evlendi. Fakat onunla olan bir elbise püskülü gibidir (yani o iktidarsızdır)" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Sen Rifâ'a'ye tekrar geri mi dönmek istiyorsun? Hayır, sen onun balca ızını, o da senin balca ızını tatmadıkça bu mümkün de ildir" buyurdu.* hadisini,⁴⁴ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla rivayet etmektedir. Ancak Humeydî'nin rivayetinde kadının *"...onunla olan elbisenin püskülü gibidir"* ifadesinden dolayı Rasûlullah'ın (sav) tebessüm etti i belirtilmektedir.⁴⁵ Rasûlullah'ın (sav) tebessüm etti iyle ilgili bilgi er-Risale'nin di er bir nüshasında da mevcuttur.⁴⁶

5- âfi'nin, Sufyân – ez-Zuhrî – Ali b Hüseyin – Amr b. Osman – Usâme b. Zeyd – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; *"Müslüman*

⁴¹ âfi, *er-Risale*, 295, 622, 1106.

⁴² Humeydî, *el-Müsned*, I, 252.

⁴³ âfi, *er-Risale*, 1107.

⁴⁴ âfi, *er-Risale*, 446.

⁴⁵ Humeydî, *el-Müsned*, I, 111.

⁴⁶ Bkz. âfi, *er-Risale*, 446, muhakkike ait 4 nolu dipnot.

kafir, kafir de müslümana mirasçı olamaz"hadisini,⁴⁷ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁴⁸

6- âfi'î'nin, bn Uyeyne – bn ihâb– Sâlim (b. Abdillâh) – Babası (Abdullah b. Ömer) – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; *"Bir kimse kendisine ait malı bulunan bir kölesini satarsa, alıcının onu (malı) art ko ması harîç, kölenin malı satıcıya ait olur."* hadisini,⁴⁹ Humeydî, aynı senedle nakletmektedir. Ancak Humeydî'nin rivayetinde " " yerine " " ifadesi yer almaktadır.⁵⁰

7- âfi'î'nin, Sufyân – ez-Zuhrî – bnu'l-Museyyeb – Ebû Seleme – Ebû Hureyre - Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; *"Yer altından çıkarılan defîneler veya madenlerden 1/5 oranında (zekat) vermek gerekir."* hadisini,⁵¹ Humeydî, aynı senedle nakletmektedir. Ancak hadisin metni; *"Hayvanların, kuyunun ve madenin verdi i zararlar tazmin edilmez..."* ifadesi ile ba lamaktadır.⁵² âfi'î'nin bu hadisin rivayetinde ihtisar⁵³ yapmı olması muhtemeldir.

8- âfi'î'nin, Sufyân – bn ihâb – Ebû drîs el-Havlânî – Ebû Sa'lebe – Nebî (sav) senediyle rivayet etti i; *"Yırtıcı hayvanlardan azı di ili olanların etini yasakladı."* hadisini,⁵⁴ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁵⁵

⁴⁷ âfi'î, *er-Risale*, 472.

⁴⁸ Humeydî, *el-Müsned*, I, 248.

⁴⁹ âfi'î, *er-Risale*, 474.

⁵⁰ Humeydî, *el-Müsned*, II, 277.

⁵¹ âfi'î, *er-Risale*, 533.

⁵² Humeydî, *el-Müsned*, II, 277.

⁵³ *İhtisar*: Manasını bozmadan hadisin bir kısmını hafzederek di er kısmını rivayet etmek. (Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlü ü*, Hadisevi, stanbul, 2006, s.147.)

⁵⁴ âfi'î, *er-Risale*, 561.

⁵⁵ Humeydî, *el-Müsned*, II, 286.

9- âfi'î'nin, Sufyân – Ubeydullah b. Ebî Yezîd – bn Abbâs – Usâme b. Zeyd – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; *“Faiz ancak nesidedir.”* hadisini,⁵⁶ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁵⁷

10- âfi'î'nin, bn Uyeyne – Muhammed b. el-'Aclân – Âsım b. Ömer b. Katâde – Mahmud b. Lebîd – Râfi' b. Hudeyc – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; *“Sabah namazını kılmak için ortalı in biraz aydınlanmasını bekleyin. Zira bunun sevabı daha büyüktür veya sevabınız daha büyük olur.”* hadisini,⁵⁸ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁵⁹

11- âfi'î'nin, Sufyân – ez-Zuhrî – Urve – Ai e senediyle rivayet etti i; *“Mü'min kadınlardan bir kısmı, Nebî (sav) ile namaz kılıyor, sonra da çar afflarına bürünerek gidiyorlardı. Ortalı in karanlı ından kimse onları tanımazdı.”* hadisini,⁶⁰ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁶¹

12- âfi'î'nin, Sufyân – ez-Zuhrî – Atâ b. Yezîd el-Leysî – Ebû Eyyûb el-Ensârî – Nebî (sav) senediyle rivayet etti i; *“Büyük veya küçük abdest yaparken kibleye dönmeyin, arkanızı da çevirmeyin. Do u veya batı tarafına dönün.”* Ebû Eyyûb, *Biz am'a geldi imizde helaların kibleye müteveccih yapıldı ını gördük. Biraz (sa a veya sola) dönüyor, sonra da Allah'tan ba ı lamasını diliyorduk* ” hadisini,⁶² Humeydî, aynı senedle nakletmektedir. Ancak Humeydî'nin metninde " " yerine " " ifadesi yer

⁵⁶ âfi'î, *er-Risale*, 763.

⁵⁷ Humeydî, *el-Müsned*, I, 249.

⁵⁸ âfi'î, *er-Risale*, 774.

⁵⁹ Humeydî, *el-Müsned*, I, 199.

⁶⁰ âfi'î, *er-Risale*, 775.

⁶¹ Humeydî, *el-Müsned*, I, 92.

⁶² âfi'î, *er-Risale*, 811.

almaktadır.⁶³ Risale'nin muhakkiki Ahmed Muhammed Şakir, Risale'nin bazı nüshalarında da " " ifadesinin bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁴

13- âfi'i'nin, bn Uyeyne – ez-Zuhrî – Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe – bn Abbâs – Sa'b b. Cessâme – Peygamber (sav) senediyle rivayet etti i; *"Sa'b, Peygamber'e (sav) gece baskınına uğrayıp kadınları ve çocukları öldürülen müriklerin yurtları hakkında soru soruldu unu ve Peygamber'in (sav) de: "Onlar da (kadın ve çocuklar da) onlardandır" buyurdu unu i itmi tir. Amr b. Dinar, Zuhrî'den naklen Hz. Peygamber'in (sav); "onlar da babalarındandır" buyurdu unu ilave etmektedir. "hadisini,⁶⁵ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁶⁶*

14- âfi'i'nin, bn Uyeyne – ez-Zuhrî – bn Ka'b b. Mâlik- Amcası senediyle rivayet etti i; *"Peygamber (sav), bn Ebî'l-Hukayk (yurduna) gönderdi i gruba, kadınları ve çocukları öldürmelerini yasaklamı tir. "hadisini,⁶⁷ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁶⁸*

Peygamber'in (sav) kadınların ve çocukların öldürülmesini mubah kılan *"onlar da onlardandır"* hadisi, bn Ebî'l-Hukayk hadisiyle nesh edilmi tir.⁶⁹

15- âfi'i'nin, bn Uyeyne – ez-Zuhrî – Sâlim – Babası – Nebî (sav) senediyle rivayet etti i; *"Sizden Cuma namazına gelen kimse gusûl abdesti alsın. "hadisini,⁷⁰ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁷¹*

⁶³ Humeydî, *el-Müsned*, I, 187.

⁶⁴ Bkz. âfi'i, *er-Risale*, s. 292. 811 nolu maddenin 5. dipnotunda.

⁶⁵ âfi'i, *er-Risale*, 823.

⁶⁶ Humeydî, *el-Müsned*, II, 323-324.

⁶⁷ âfi'i, *er-Risale*, 824.

⁶⁸ Humeydî, *el-Müsned*, II, 385-386.

⁶⁹ âfi'i, *er-Risale*, 825.

⁷⁰ âfi'i, *er-Risale*, 840.

⁷¹ Humeydî, *el-Müsned*, II, 276. Aynı hadisi Humeydî, farklı tarihlerle tekrar etmektedir.

16- âfi'nin, Sufyân – ez-Zuhrî – Said b. el-Museyyeb – Ebû Hu-reyre – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; *“(Müslüman) bir ki i, kar-de için alı -veri i üzerine alı -veri yapamaz.”* hadisini,⁷² Humeydî, aynı senedle nakletmektedir. Ancak Humeydî'nin hadisi; *“Malın fiyatını artur-mayın, bir kimse karde için alı -veri i üzerine (onu bozarak) alı -veri yapma-sın, karde için evlenmek üzere talip oldu u kıza talip olmasın, ehirlî kimse köylü adına satı yapmasın, Müslüman bir kadın, karde için kocası kendisine kalsın diye onun bo anmasını istemesin.”* ekinde uzun bir hadistir.⁷³ Dola-yısıyla âfi'nin rivayetinde iktisar (ihtisar) yaptı mı söylemek müm-kündür.

17- âfi'nin, bn Uyeyne – Ebû'z-Zubeyr el Mekkî – Abdullah b. Bâbâh – Cubeyr b. Mut'im –Nebî (sav) senediyle rivayet etti i; *“Ey Ab-dumenâf o ulları, sizden her kim ki insanların i lerini üstlenirse (idareci olursa), gece veya gündüz hangi saatte olursa olsun, bu Ev'i (Ka'be'yi) tavaf eden ve namaz kılan hiç kimseyi engellemesin.”* hadisini,⁷⁴ Humeydî, aynı senedle nakletmektedir. Ancak Humeydî'nin hadisi; *“Ey Abdumuttalip o ulları! veya ey Abdumenâf o ulları!..”* ifadesiyle ba lamaktadır.⁷⁵

18- âfi'nin, bn Uyeyne – ez-Zuhrî – Sâlim – Babası – Zeyd b. Sâbit senediyle rivayet etti i; *“Peygamber (sav) ariyye⁷⁶ satı ina ruhsat ver-*

Ancak metni vermeden " " ifadesiyle yetinmektedir. (Humeydî, *el-Müsned*, II, 276.)

⁷² âfi'i, *er-Risale*, 864.

⁷³ Humeydî, *el-Müsned*, II, 445-446. Humeydî aynı hadisi farklı senedle ve metindeki küçük bir farkla tekrar etmektedir. (Humeydî, *el-Müsned*, II, 446.)

⁷⁴ âfi'i, *er-Risale*, 889.

⁷⁵ Humeydî, *el-Müsned*, I, 255.

⁷⁶ Ariyye: Hurma a acı ve parası olmayan ihtiyaç sahibi bir kimsenin çolu una çocu una taze hurma tattırmak maksadıyla elindeki kuru hurmayı verip, göz kararıyla a açtaki taze hurmadan o miktarda hurma satın alması. (Davudo lu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Ter-cüme ve erhî*, Sönmez Ne riyat, stanbul, 1980, VII, 642.)

di: "hadisini,⁷⁷ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁷⁸

19- âfi'î'nin, bn Uyeyne – bn Ebî Necîh – Abdullah b. Kesîr – Ebû'l-Minhâl (Abdurrahman b. Mut'im) – bn Abbâs – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; "*Rasûlullah (sav) Medine'ye geldi inde, Medineliler bir veya iki sene vadeyle hurmada selem (selef) akdi yapıyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah (sav); "Kim selem akdi yaparsa, ölçüsü belli, a ırlı ı belli ve zamanı belli olan bir maldâ selem akdi yapsın" buyurdular.*" hadisini⁷⁹, Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir. Ancak Humeydî, farklı olarak "*... iki veya üç sene vadeyle selem akdi yapıyorlardı...*" ifadesini kullanmaktadır.⁸⁰

20- âfi'î'nin, Sufyân – Muhammed b. Amr (b. Alkame) – Ebû Seleme – Ebû Hureyre – Rasûlullah (sav) senediyle rivayet etti i; "*sraîlo ul-ları'ndan rivayet edin. Bunda bir sakınca yoktur. Benden de rivayet edin, ancak bana yalan isnadda bulunmayın.*" hadisini,⁸¹ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir.⁸²

21- âfi'î'nin, Sufyân – Abdulmelik b. Umeyr – Abdurrahman b. Abdillah b. Mes'ûd – Babası – Nebî (sav) senediyle rivayet etti i; "*Allah benim sözümü i itip ezberleyen, onu iyice kavrayan ve onu rivayet eden kimse-nin yüzünü a artsın. Nice ilim yüklenenler vardır ki, kendileri fakih de ildir. Nice ilim yüklenenler de vardır ki, onu ilimi anlayı ı kendilerinden daha iyi olanlara aktarırlar. Müslüman'ın kalbı u üç eyde cimrilik yapmaz (onları tam olarak yerine getirir). Onlar da: Allah rızası için yapılan amelde ihlas, Müslü-*

⁷⁷ âfi'î, *er-Risale*, 909.

⁷⁸ Humeydî, *el-Müsned*, I, 195.

⁷⁹ âfi'î, *er-Risale*, 916.

⁸⁰ Humeydî, *el-Müsned*, I, 237.

⁸¹ âfi'î, *er-Risale*, 1094.

⁸² Humeydî, *el-Müsned*, II, 492.

manlara nasihat etme ve Müslümanların cemaatine devamlılıktır. Zira onların (Müslümanların) duası, onları tam anlamıyla ku atır (korur). " hadisini,⁸³ Humeydî, aynı senedle nakletmektedir. Ancak Humeydî'nin rivayetinde " " yerine, " " ifadesi, " " yerine ise,

" " ifadesi yer almaktadır.⁸⁴

22- âfi'nin, Mâlik ve Sufyân – ez-Zuhrî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hureyre, Zeyd b. Hâlid ve ibl b. Ma'bed – Nebî (sav) senediyle, metnini zikretmeksizin " " ifadesiyle i aret etti i ve 1125 nolu maddede senedini vermeksizin sadece *"Peygamber (sav), Uneys'e, karısının zina etti ini söyleyen adamın karısına gitmesini ve: "...itiraf ederse onu recmet..." buyurmu tur. Kadın itiraf edince recmedilmi tir.*" kısmını nakletti i hadisi,⁸⁵ Humeydî, aynı senedle ve hadisin metninin tamamını vererek öyle rivayet etmektedir: *"Bir adam Rasûlullah (sav)'e gelerek: "Ya Rasulallah! Allah a kına, aramızda sadece Allah'ın Kitabı'yla hükmedin", dedi. Kendisinden daha anlayı lı olan hasmı da: "Do ru söyledi. Aramızda Allah'ın Kitabı'yla hükmedin. Ya Rasulallah, konu mam için izin verin" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Söyleyin" buyurdu. O da öyle konu tu: "Gerçekten o lum unun ailesinin yanında i çiydi. Derken onun karısıyla zina etmi . Bundan dolayı ben ona yüz koyun ile bir cariye fidyeye verdim. Sonra da ben, gerçekten ilim ehli olan bazı zatlara, bu meseleyi sordum da onlar bana; o luma yüz de nek vurma ile bir yıl sürgün gerekti ini, bunun karısına ise recm gerekti ini haber verdiler". Bunun üzerine Rasûlullah (sav) de öyle buyurdular:*

⁸³ âfi'i, *er-Risale*, 1102. âfi'i, aynı hadisi 1314 nolu maddede tekrar ederken, hadisin sadece ba tarafını vererek ihtisar yapmaktadır.

⁸⁴ Humeydî, *el-Müsned*, I, 47-48.

⁸⁵ âfi'i, *er-Risale*, 1126.

“Canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, mutlaka aranızda Allah’ın Kitabı’yla hükmedece im. Yüz koyun ile cariye sana geri verilecek. O luna yüz de nek vurma ile bir yıl sürgün gerekir. Ey Uneys! Sen de onun karısına git de ona sor: ayet (suçunu) itiraf ederse, onu recmet”. Uneys kadına gidip sormu . Kadın (zina etti ini) itiraf edince, kadını recmetmi tir.”⁸⁶ âfi’î’nin bazı rivayetlerde yaptı ı gibi, bu hadiste de ihtisar yaptı ı görülmektedir.

23- âfi’î’nin, Sufyân – Amr b. Dînâr – Amr b. Abdillâh b. Safvân – Dayısı Yezîd b. eybân senediyle rivayet etti i; *“Biz Arâfat’ta kendimize ait bir vakfe yerindeydik. Amr b. Abdillâh gerçekten de imamın vakfe yaptı ı yere uzaktı. Derken bn Mirba’ el-Ensârî bize gelerek öyle dedi: “Ben Rasûlullah’ın size gönderdi i elçisiyim. Size kendinize ayrılan yerde vakfe yapmanızı emrediyor. Zira sizler babanız brahim’in mirası üzeresiniz.”* hadisini,⁸⁷ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir. Ancak Humeydî’nin rivayetinde, bn Mirba’ın geldi i ifade edildikten sonra, kendi buldukları yer tavsif edilmi tir.⁸⁸

24- âfi’î’nin, Sufyân – Amr b. Dînâr – bn Ömer senediyle rivayet etti i; *“Biz mahsulün belli oranı kar ılı ında tarım ortakçılı ı yapıyorduk ve bunda bir sakınca da görmüyorduk. Ta ki Râfi’ (b. Hadîc), Rasûlullah’ın (sav) bunu yasakladı ını sandı (haber verdi). Biz de onun sözü üzerine bunu terk ettik.”* hadisini,⁸⁹ Humeydî, aynı sened ve lafızlarla nakletmektedir. Ancak Humeydî’nin rivayetinde " a " yerine, " ifadesi yer almaktadır.⁹⁰

⁸⁶ Humeydî, *el-Müsned*, II/354-355.

⁸⁷ âfi’î, *er-Risale*, 1132.

⁸⁸ Humeydî, *el-Müsned*, I/262-263.

⁸⁹ âfi’î, *er-Risale*, 1225.

⁹⁰ Humeydî, *el-Müsned*, I/198.

25- âfi'nin, Sufyân – Abdullah b. Ebî Lebîd – bn Süleyman b. Yesâr – Babası – Ömer b. Hattâb – Peygamber (sav) senediyle rivayet etti i; *Ömer b. el-Hattâb, Câbiye'de insanlara hitap etti ve öyle dedi: Rasûlullah (sav) u anda benim aranızda kalktı im gibi kalktı ve öyle buyurdu: Ashabıma, sonra onlardan sonra gelenlere, sonra da onlardan sonra gelenlere saygılı olun. Daha sonra yalan ortaya çıkar, hatta ki i yemin etmesi istenmedi i halde yemin eder, ahitlik etmesi istenmedi i halde ahitlik eder. Dikkat edin, kimi cennetin ortası sevindiriyorsa, cemaate devam etsin. Zira eytan iki ki iden uzakken yalnız kalanla beraber olur. Hiç kimse bir kadınla yalnız kalmasın. Çünkü üçüncüleri eytan olur. Her kim ki, iyili ini kendisini sevindiriyor ve kötülü ü de üzüyorsa, i te o mü'mindir.*"hadisini,⁹¹ Humeydi, aynı senedle nakletmektedir. Ancak Humeydi'nin metninde, ifadelerin öncelik-sonralı ında farklılıklar söz konusudur.⁹² Ayrıca âfi'nin muhakkiki A. Muhammed âkir, hadisin bu senedle mürsel oldu unu, çünkü Süleyman b. Yesâr'ın Hz. Ömer'i görmedi ini ifade ettikten sonra, hadisin, Hz. Ömer'den sahih bir senedle de rivayet edilmi oldu unu beyan etmektedir.⁹³

âfi'nin er-Risalesi ile Humeydi'nin el-Müsned'inde yer alan Sufyân b. Uyeyne rivayetlerinin, sened ve metin açısından, ufak tefek farklılıklar dı ında neredeyse aynı oldukları görülmektedir. er-Risale ile el-Müsned arasındaki mukayesede, er-Risale'nin muhakkiki Ahmed Muhammed âkir'in dipnotlarda verdi i nüsha farklılıkları da göz önünde

⁹¹ âfi'i, *er-Risale*, 1315.

⁹² Humeydi, *el-Müsned*, I/19-20.

⁹³ âfi'i, *er-Risale*, s. 474-475 (1315 nolu maddenin 5 numaralı dipnotunda).

bulundurularak de erlendirildi inde, iki eserde yer alan ortak rivayetlerde görülen küçük farklılıkların da ortadan kalktukları söylenebilir.

“el-Müsned” incelendi inde, Sufyân b. Uyeyne’den rivayet edilen hadislerin tamamı, onların sema’ yoluyla alındı nı ifade eden, “ ” eda sigasıyla verilmektedir. âfi’î’nin er-Risale’si tetkik edildi inde ise, eserinde yer alan di er rivayetlerde oldu u gibi, Sufyân tarikiyle gelen rivayetlerde de “ ” eda sigasının kullanıldı ı görülmektedir. Bu da, hocasının yazılı eserlerinden rivayet yetkisine sahip olan ravilerin, yazılı kaynaklardan hadis alırlarken de bu eda sigalarını kullandıklarını göstermektedir.⁹⁴

Sonuç

İkinci asrın önemli alimlerinden biri olan Sufyân b. Uyeyne, ba ta önemli talebelerinden Buhârî’nin hocası Humeydî’nin el-Müsned’i ve âfi’î’nin eserleri olmak üzere, kendisinden sonraki yazılı literatür üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.

el-Müsned’de yer alan rivayetlerin neredeyse tamamı Sufyân b. Uyeyne tarikiyle nakledilmiştir ve el-Müsned muhakkikinin tespitlerine göre camilerde bulunması gereken sekiz ana konuya ait hadisleri muhtevî oldu u görülmektedir. Ayrıca er-Risale’deki rivayetlerin önemli bir bölümü hocası Sufyân b. Uyeyne tarikiyle nakledilmektedir.

Dolayısıyla kaynaklardan varlığını kesin olarak bildiğimiz, ancak günümüze kadar müstakil olarak varlığını koruyamamış olan el-Cami adlı eserinin, öncelikle en önemli talebesi Humeydî’nin el-Müsned’i ol-

⁹⁴ Bkz. Sezgin, a.g.e, s. 45-49.

mak üzere, önemli talebelerinden âfi'nin eserlerinde mündemiç olduğunu söylemek mümkündür.

Hem âfi'nin, hem de Humeydî'nin ortak rivayetlerinin, sened ve metin açısından neredeyse farklılık ta imaması sebebiyle, her iki müellifin de eserlerini olu tururken hocaları Sufyân b. Uyeyne'ye ait yazılı mirastan çokça yararlandıkları söylenebilir.

Ortaya çıkan ufak tefek farklılıkların ise, eserlerin farklı nüshaları dikkate alındı ında ortadan kalktı ı veya âfi'nin zaman zaman hadislerde ihtisar yapmasından kaynaklandı ı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adil Nüveyhinî, *Mu'cemu'l-Mufessirîn*, Beyrut, 1983
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlü ü*, Hadisevi, stanbul, 2006
- el-Ba dâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hâtîb, *Târîhu Ba dâd*, Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî, Beyrut, 1986
- ....., Takyîdu'l- lim, thk. Yusuf el-'A , Dime k, 1949
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. smail, *et-Târîhu'l-Kebîr*; el-Mektebetu'l- slâmiyye, Diyarbakır/Türkiye, Trsz
- Çakan, smail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜ FV Yayınları, stanbul, 1989
- Davudo lu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve erhî*, Sönmez Ne riyat, stanbul, 1980
- Dâiretu'l-Maarif Bezrgânî slâmî*, Tahran, 1370
- Dâiretu'l-Maarif Te eyyu', Tefsîru ve Tefâsîru iâ'*, Tahran, 1373,
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el- sbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî, Beyrut, 1387/1967

- Ebû Zehra, Muhammed, mâm âfi'î, Trc. Osman Keskiolu, Diyananetleri
Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- Evgin A. Kadir, *Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsne'd'i*, lâhiyât, Ankara, 2004
- el-Hâirî, Muhammed Hüseyin el-A'lemî, *Dâiretu'l-Maarifi' - İâ' el-Âmme*, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut, Trsz.
- el-Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, Thk. Habiburrahman el-A'zamî, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1409
- bn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002
- ....., *Takdimetu'l-Cerh li Kitâbi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Matbaatu Meclisi Dâiretu'l-Maarifi'l-Osmaniye, Haydarâbâd, 1271
- bn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizâmiye, Haydarâbâd, 1325
- bn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Meâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve 'Alâmi Fukahâi'l-Akdâr*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekafiye, Beyrut, 1408/1987
- bn Nedîm, *el-Fihrist*, Mektebtu Hayyât, Beyrut, Trsz.
- bn Sa'd, Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, Trsz
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantinî, *Ke fuz-Zunûn an Esmâi'l-Kütüb ve Funûn*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992,
- el-Kettânî, es-Seyyidu' - erif Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü (er-Risâletu'l-Mustadrâfe)*, dipnotlar ve ilaveleriyle Trc. Yusuf ÖZBEK, z Yayınclık, İstanbul, 1994

- Kırba o lu, M. Hayri, *Sünnî Paradigmanın Olu umunda âfiî'nin Rolü*,
Kitabiyât, Ankara, 2003
- Koçyi it, Talat, *Hadis Tarihi*, AÜ F Yayınları, Ankara, 1988
- Muhammed Ra'fet Saîd, *Ma'mer b. Râ id es-San'ânî Mesâdiruhû ve Men-
hecuhû ve Eseruhû fî Rivâyeti'l-Hadis*, Alemu'l-Kutub li'n-Ne ri
ve't-Tevzî', Riyad, 1403/1983
- Muhsin el-Emîn, *'Ayânu' - iâ'*, Thk. Hasan el-Emîn, Dâru't-Taaruf li'l-
Matbuat, Beyrut, 1406/1986
- er-Râmehurmûzî, el-Hasan b. Abdirrahman, *el-Muhaddisu'l-Fasil Beyne'r-
Râvi ve'l-Vâi*, Thk. Muhammed Accac el-Hatîb, Daru'l-Fikr, Bey-
rut, 1404/1984
- Sandıkçı, Kemal, *Ik Üç Asırda slâm Co rafyasında Hadis*, D B Yayınları,
Ankara, 1991
- Sezgin, *Târîhu't-Turasi'l-Arabî*, Arp. Çev. Mahmud Fehmi Hicâzî- Fehmi
Ebû'l-Fadl, el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, Mısır, 1977
....., *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitabiyat, Ankara, 2000
- âfiî, Muhammed b. drîs, *er-Risâle*, Thk. Ahmed Muhammed âkir,
el-Mektebetu'l- lmiyye, Beyrut, Trsz.
Tefsîru ve Tefâsîru iâ', Dâiretu'l-Maarif, Tahran, 1373
- ez-Zehabî, emsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânu'l- 'tidâl fî
Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru hyai'l-
Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1382/1963
- ....., *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1406/1986
- ....., *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru hyâi't-Turasi'l-Arabî, Trsz.
- ....., *el-ber fî Haberî men aber*, Thk. Ebû Hacir Muhammed es-Saîd b.
Besyûnî Ze lül, Daru'l- Kutubi'l- lmiye, Beyrut, Trsz